

В умовах активних воєнних дій в Україні наявні кібератаки становлять одну з ключових гібридних загроз національній безпеці України. Важливо розуміти в якості понятійної категорії кібератака представляє собою навмисну протиправну дію, котра здійснюється юридичними або фізичними особами в комп'ютерній мережі, системі чи цифрових пристроях, з метою проникнення та порушення нормального ритму роботи комп'ютерної мережі, незаконного заволодіння конфіденційними даними, розсилки фальшивих повідомлень та інші види дестабілізації комп'ютерної мережі. Кібератаки, у більшості випадків, здійснюються в форматі таких методів як: фітінг та соціальна інженерія (фальшиві повідомлення); шкідливі програми-вимагачі, котрі мають на меті блокування роботи споживача або шпигунство; DDoS-атаки у якості штучного перевантаження комп'ютерної мережі.

У контексті національної безпеки кібератаки призводять до ряду негативних наслідків: 1) блокування ключових представників фінансово-економічного та підприємницького сектору країни, а, як наслідок, зазнають втрат Державний та місцеві бюджети, котрі не отримують податкові платежі в повному обсязі. Така ситуація призводить до зниження здатності держави фінансувати заходи оборони країни та соціальних зобов'язань перед суспільством країни; 2) у результаті кібератак порушуються управлінські цикли, комунікаційні сегменти, що проявляється в період знищення або пошкодження державних реєстрів, урядових комунікацій, а, як наслідок, може бути втрачена частина контролю над функціонуванням важливих управлінських циклів країни; 3) маніпуляція свідомістю громадян суспільства через вкидання шейків, порушення функціонування баз даних, викрадення інформації про громадян призводить до випадків шантажу та хаосу в громадянському суспільстві.

На даний час, гостро стоїть питання переосмислення рольового сегменту процесу впливу кібератак на головні сфери національної безпеки. Мається на увазі встановлення найбільш вразливих компонентів, які потребують особливої уваги. До їх складу варто віднести: порушення сфери державного управління, котра в результаті кібератак зазнає блокування електронного документообігу не лише на рівні країни, а, й на рівні місцевих та селищних територіальних громад; дестабілізація критичної інфраструктури, тобто наявні кібератаки на об'єкти енергетичної, банківської, транспортної сфери та системи зв'язку; підрив обороноздатності країни через спроби ворогів отримати доступ до військових комунікацій, систем логістики Збройних Сил України або розвідувальних даних; інформаційні виклики та пропаганда.

Отже, за результатами проведених досліджень доцільно зробити ряд висновків. По-перше, кібератаки чинять негативний вплив як на інформаційну безпеку країни, так і знижують рівень національного захисту. Виступаючи загрозою національній безпеці України виникла нагальна потреба в розробці пакету заходів забезпечення кібероборони. По-друге, в умовах війни система національної безпеки має перейти в режим проактивного захисту. В базову основу зазначеного режиму мають стати компоненти вдосконалення нормативно-законодавчого поля, посилення міжнародного партнерства, комплексний моніторинг захисту державних та воєнних об'єктів та підвищення рівня цифрової грамотності представників органів влади різного рівня і громадського суспільства.

Список використаних джерел

1. Баранов А. А. Соціальні та цифрові трансформації: нова парадигма кібербезпеки : монографія. Київ, 2021. 86 с.
2. Кібербезпека «суспільства знань» : монографія / О. Довгань, А. Тарасюк, Т. Ткачук. Київ-Одеса : Фенікс, 2021. 176 с.
3. Логінова Н. І. Кібернетична безпека держави: теоретико-правовий аспект : монографія. Харків : Право, 2023. 224 с.
4. Уханова Н. Проблеми протидії негативним інформаційним впливам та захисту інформаційної безпеки людини і суспільства : монографія / за заг. ред. В. Пилипчука. Київ-Одеса : Фенікс, 2022. 140 с.

Джужа Олександр Миколайович, професор кафедри кримінального права та кримінології НАВС, доктор юридичних наук, професор;

Сюравчик Валерій Григорович, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем державотворення та правозастосування НАВС, кандидат юридичних наук

СПЕЦИФІКА ВОЄННОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА ДЕТЕРМІНАЦІЯ

Сьогодні як ніколи, через повномасштабну військову агресію російської федерації проти України, набули особливої актуальності воєнні злочини, які є найсерйознішими порушеннями законів і звичаїв ведення війни, міжнародного гуманітарного права. Дані злочини є кримінально караними і разом із геноцидом та злочинами проти людяності належать до найтяжчих злочинів за міжнародним правом.

Воєнні злочини – це найсерйозніші порушення Женевських конвенцій 1949 року та інші серйозні порушення законів і звичаїв війни, визначені у статті 8 Римського Статуту [1]. Згідно з Римським статуттом та міжнародними конвенціями [1; 2; 3; 4; 5; 6], до воєнних злочинів відносяться: 1) насильство проти цивільних: умисні вбивства, катування, незаконне позбавлення волі та сексуальне насильство; 2) депортація: примусове переміщення цивільного населення або депортація дітей; 3) напади на інфраструктуру: цілеспрямовані удари по житлових кварталах, лікарнях, школах та

об'єктах енергетики, які не є військовими цілями; 4) порушення правил ведення війни: використання забороненої зброї, вбивство або поранення осіб, які здалися в полон, та використання цивільних як «живого щита»; 5) злочини щодо військовополонених: жорстоке поводження, тортури, відмова у медичній допомозі та вбивства; 6) мародерство: розграбування майна на окупованих територіях.

Як слушно зазначила Л. М. Демидова [7], поняття «воєнні злочини» не належить до термінологічного апарату кримінального права України як галузі права тому, що законодавець не використовує відповідний термін у чинному законодавстві України про кримінальну відповідальність (КК України) [8]. При цьому, це поняття широко вживається в кримінально-правовій науці і судовій практиці при дослідженні чи кваліфікації міжнародних злочинів, зокрема, при застосуванні ст. 438 «Порушення законів і звичаїв війни» КК України або при розгляді інших кримінально-правових питань у їх зв'язку з нормами міжнародного права. Л. М. Демидова [7] доводить, що незважаючи на значну увагу дослідників до воєнних злочинів, досі відсутня загально визнана дефініція цього поняття. Кожний автор намагається сформулювати своє визначення цих злочинів.

Зокрема, К. П. Шевчишена [9, с. 289] пропонує Кримінальний кодекс України доповнити окремим розділом «Воєнні кримінальні правопорушення», у якому визначити поняття «воєнних злочинів» – є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), вчинене спеціальним суб'єктом, що виражається в порушенні принципів та норм міжнародного гуманітарного права під час збройного конфлікту.

Як вірно зазначили В. В. Ємельяненко, К. М. Оробець [10, с. 125], з огляду на надзвичайну актуальність для України поняття воєнного злочину повинні затвердитися також й у правовій доктрині України як усталене, з урахуванням положень міжнародного й національного законодавства.

В юридичній літературі воєнні злочини визначаються неоднаково. М. В. Поддубна вважає, що «воєнний злочин можна визначити як винне, суспільно небезпечне, протиправне та каране діяння, що полягає в порушенні встановлених основними принципами міжнародного права, міжнародним гуманітарним правом правил ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру та злочинність яких визначена актами міжнародного кримінального права» [11, с. 99].

Н. З. Рогатинська дійшла висновку, що під поняттям «воєнні злочини» слід розуміти – неправомірні дії (як правило свідомі), які порушують встановлені людством правила, принципи та закони ведення бойових дій, які знаходять своє практичне закріплення у міжнародних-правових актах [12, с. 263].

В. М. Репецький і В. М. Лисик воєнним злочином визнають міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права [13, с. 125].

На слухну думку А. О. Драгоненко, специфіка воєнних злочинів дозволяє не тільки відмежовувати їх від інших злочинів (у тому числі від злочинів проти миру та безпеки людства), а й виділити низку спеціальних, характерних саме для них ознак, що у свою чергу, дозволить проводити розмежування між термінами «воєнний злочин» та «військовий злочин», які є абсолютно різними поняттями за змістом та значенням [14, с. 154].

Вищенаведені думки вчених стосуються кримінально-правової характеристики воєнних злочинів. На наш погляд, для більш досконалого дослідження відмінностей «воєнних злочинів» від «військових злочинів», потрібно визначити кримінологічне поняття воєнних злочинів – як сукупність протиправних злочинних проявів, порушення міжнародного гуманітарного права, що характеризується кількісно-якісними показниками, які вчиняються в умовах збройних конфліктів, війни та вирізняються специфікою причин та умов (детермінантів), осіб, які їх вчиняють, віктимологічним потенціалом жертв злочинного посягання, та сукупністю комплексних заходів запобігання та протидії.

Щодо причин та умов воєнних злочинів, то всю їх сукупність можна поділити на три умовні групи:

- загальні причини правопорушень, які діють на соціальну сферу через умови життя, виховання, навчання та роботу правопорушників до воєнних подій;
- причини правопорушень специфічного характеру, спричинюваного через армійські умови життя, побут та діяльність воєнних правопорушників;
- специфічні причини та умови, які зумовлені воєнним станом.

До першої групи може бути віднесена вся сукупність причин внутрішніх та зовнішніх, об'єктивних та суб'єктивних соціально-економічних, ідеологічних, соціально-психологічних та інших, які діють у громадянському суспільстві. Тобто до даних причин та умов можна віднести:

- проблеми соціально-економічного розвитку держави та елементи духовної кризи та відсутність всеохоплюючої системи виховання молоді;
- проникнення у сферу військовослужбовців відносин та традицій кримінального світу;
- падіння рівня культури та освіти та формування негативних соціально-психологічних якостей особистості правопорушників;
- широке поширення алкоголізму та наркоманії.

Ця група детермінантів є найбільш суттєвою для генезису воєнних злочинів. Більше того, ці причини, як правило, не завжди можуть бути усунені силами лише посадових осіб військових підрозділів. Вони можуть бути лише частково заблоковані командирами або нейтралізовані заходами кримінально-правового, організаційного, виховного та дисциплінарного характеру.

Друга група пов'язана зі специфічними проявами загальних причин злочинності в особливих умовах воєнного стану, побуту та всієї діяльності військовослужбовця. У зв'язку з цим одні обставини посилюють їх дію, інші – послаблюють. До числа факторів, які посилюють дію загальних причин і тим самим сприяють їх реалізації, слід віднести: 1) зосередженість в армії осіб відносно молодого віку (25–45 років), яким властива вища злочинна активність; 2) відірваність військовослужбовців від своїх близьких, звичних умов життя, праці та відпочинку, що може слугувати психологічною основою негативної мотивації, що у свою чергу породжує додаткову внутрішню напруженість; 3) більш широку сферу дії кримінального права: військовослужбовці несуть відповідальність не лише за загальнокримінальні, а й за воєнні злочини, питома вага яких у загальній кількості злочинів, учинених військовослужбовцями, становить близько половини.

Третя група специфічних причин і умов становить окремі недоліки та прорахунки в управлінській, організаційній, кримінально-правовій, дисциплінарній і виховній діяльності командування. Будь-які відступи від тих чи інших наказів, вказівок та інших приписів породжують у військовослужбовців відчуття не обов'язковості їх виконання, сприяють учиненню злочинів. Злочинність у військових підрозділах, як правило, паразитує на тих чи інших недоліках або відступах, які безпосередньо залежать від діяльності командного складу.

Однією із суттєвих причин злочинів і надзвичайних подій є неадекватність уживаних заходів щодо їх попередження, оскільки проблемою армії є недостатня компетентність і військова придатність окремих представників сержантського та офіцерського складу. Часто організаційні заходи не вживаються через невміння командного складу проводити цільовий кримінологічний аналіз обстановки, виявляти причини та умови й усувати їх, здійснювати прогнозування злочинності та індивідуальної злочинної поведінки, виявляти латентні злочини й правопорушення, виробляти комплексні заходи щодо їх запобігання.

Близько 40 % опитаних офіцерів Збройних сил відповіли, що їх недостатньо готували до діяльності з запобігання правопорушенням військовослужбовців. 24 % заявили, що не були підготовлені до цієї роботи. Усе це свідчить про необхідність вироблення конкретної концепції та стратегії впливу на злочинність з чітким визначенням оптимальних цілей цієї діяльності й адекватних показників успіху. Розроблення нового, ширшого підходу до концепції протидії злочинності дає змогу об'єднати всі заходи, які можуть спричинити позитивні зміни у характеристиці злочинності – від зниження темпів її зростання до поліпшення структури та зменшення коефіцієнта злочинності.

Характерною рисою нинішньої криміногенної обстановки воєнного періоду є те, що в ній почали проявлятися елементи організованої злочинності. Так, джерелами озброєння багатьох злочинних формувань стали військові склади, причому до цього були причетні військовослужбовці, у тому числі й високопоставлені офіцери. Із залученням широкого кола осіб, розподілом ролей на основі добре продуманих планів і ретельної організації злочинних дій були вчинені особливо великі розкрадання військового майна та зброї. Воєнні правопорушення відзначаються високим рівнем латентності. Окрім загальних причин, цьому сприяють певний ступінь закритості військових формувань і об'єктів, а також те, що командний склад несе відповідальність за протиправну поведінку підлеглих.

Серед психологічних якостей, властивих конкретній групі військових злочинців, можна відзначити таке: недостатній інтелектуальний розвиток; слабе передбачення наслідків своєї поведінки; емоційна нестійкість, невірноваженість, недостатня здатність до свідомого керування своєю поведінкою в екстремальних ситуаціях і під час бойових дій; агресивність, грубість, легковажність, упертість, егоїзм, марнославство, мстивість та інше.

Серед зазначених осіб трапляються також психофізіологічні аномалії, головним чином різні прикордонні стани, психопатії та олігофренія. Певний ступінь їх розвитку не перешкоджає виконанню службових обов'язків в армії у звичайних умовах. Однак, опинившись в екстремальній військовій обстановці, зазначені особи можуть поводитися неадекватно, залишаючись осудними. Олігофрени та психопати мають інтелектуальну, емоційну та вольову неповноцінність, що корелює з певними типами злочинної поведінки. Олігофрени часто вчиняють самовільне залишення частини та інші ухилення від військової служби, а психопати схильні до непокори, опору начальникові, насильницьких дій, хуліганства тощо.

Щодо насильницьких злочинів, що вчинюються у воєнний час, слід зазначити, що в більшості випадків вони детермінуються не просто фізіологічними потребами, а сукупністю мотивів, які перебувають між собою в ієрархічній взаємодії. Так, до них належать:

1) деморалізуючий вплив мікросередовища, вплив у сфері морального виховання молоді, негативні приклади в сім'ї, підбурювання з боку однолітків і дорослих до аморальної поведінки;

2) недоліки у запобіжній діяльності спеціалізованих та неспеціалізованих суб'єктів профілактики з питань морального виховання підлітків і молоді, негативний вплив пропаганди еротики та порнографії;

3) недоліки у правоохоронній діяльності спеціалізованих суб'єктів профілактики (несвоєчасне взяття на облік і відсутність належного запобіжного впливу щодо осіб, які страждають на різного роду психічні розлади на ґрунті сексуальної патології), та інші причини.

Окреслені причини й умови можна схарактеризувати як зовнішні, оскільки вони стосуються детермінуючого силового впливу ззовні. Внутрішні ж детермінанти формуються на основі спрощених ціннісно-орієнтаційних потреб особистості, переважання фізіологічних потреб, тоді як інші цінності взагалі відсутні або є вкрай спрощеними. Йдеться про примітивні стосунки між чоловіками та жінками і статеву розбещеність.

Особливістю психофізіологічного та психологічного середовища є підвищена заангажованість понад межі норми, специфічні соціально-психологічні властивості особистості, жорстокість, конформізм та інше. Потрапляння в умови ведення бойових дій може зумовити вчинення насильницьких злочинів.

Стосовно віктимологічних факторів – як сукупності обставин, які у взаємодії з особою потерпілого детермінують учинення воєнного злочину в конкретній ситуації, є такі найбільш ефективні методи їх нейтралізації: віктимологічна просвіта військовослужбовців, надання консультативної допомоги з питань захисту від посягань; залучення фахівців до виховного процесу, душпастирська робота в колективі військовослужбовців; публічний розгляд проваджень щодо усунення причин та умов злочинів у військових колективах; створення спеціального обліку віктимологічної категорії населення в аспекті недопущення щодо них військового терору; надання соціальної допомоги потерпілим від загрози воєнних дій. Віктимологічне запобігання воєнним правопорушенням повинно стати одним із основних напрямів протидії воєнним злочинам.

Отже, протидія воєнній злочинності, підтримання правопорядку та військової дисципліни мають розглядатися і вирішуватися комплексно. Комплексний підхід передбачає вирішення проблем зміцнення правопорядку на державному, регіональному та місцевому рівнях, а також у практичній діяльності посадових осіб, бригад, частин і підрозділів, відповідальних за стан військової дисципліни.

Список використаних джерел

1. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : міжнар. док. від 17 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
2. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях : міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
3. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі : міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
6. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Міжнар. конференція у м.Гаазі; Конвенція від 18 жовт. 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
7. Демидова Л. М. Воєнні злочини: проблеми визначення та кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Т. 3 № 84.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Шевчишена К. П. Сутність та зміст воєнних злочинів. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 283–290. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.4.40>.
10. Ємельяненко В. В., Оробець К. М. Воєнні злочини: поняття, особливості та співвідношення з військовими кримінальними правопорушеннями за кримінальним кодексом України. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 11(13). С. 123–136.
11. Поддубна М. В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 40. Т. 2. С. 98–101.
12. Рогатинська Н. З. Особливості розмежування між поняттями «військовий» та «воєнний» злочин. *Вплив війни на злочинність в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 29–30 квітня 2022 року). Тернопіль, 2022. С. 261–264.
13. Репецький В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120–125.
14. Драгоненко А. О. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записки*. 2022. Вип. 12. С. 151–157.